

ЄРУСАЛИМСЬКІ УСТАВИ XV–XVII СТОРІЧ ЯК ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕНЬ І ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ ПОДАЛЬШОГО ВИВЧЕННЯ

Окреслено комплекс джерельного матеріалу, збереженого у наукових бібліотеках і музейних інституціях України. Виявлено шістдесят три кириличних списки Устава церковного Єрусалимського, переписані в останній третині XV – другій третині XVII ст. Кодекси реперезентовані основними українськими регіонами створення рукописних книг – Волинню, Галичиною, Київщиною, Поділлям, а також і російськими. Охарактеризовано історію надходження кодексів у бібліотеки і музей, яка переважно визначалася від особливостей географії початкового побутування та їх подальшої міграції. Визначено час і місце створення кодексів, а також встановлено імена їх переписувачів. Різномановитість пам'яток інформує про користувачів цими кодексами, рівня їх релігійної свідомості, повсякдення, культури переписування книг і їх читання.

Ключові слова: Устав церковний Єрусалимський, XV–XVII ст., джерелознавство, кодекс, бібліотека, музей.

Одним із типів історичних джерел є писемні пам'ятки, зафіксовані на паперовій основі. До кола наших наукових зацікавлень належать кириличні рукописні книги богослужбового характеру, а саме *Єрусалимські Устави*. Цей тип рукописної продукції XV–XVII ст. слугував регулятором при різноманітних церковних службах, таїнствах й обрядах. Тексти книги не читалися чи співалися під час богослужінь, вони використовувалися для їх організації, розуміння послідовності та почерговості, а також їхніх складових елементів. У залежності від локальних потреб, богослужбових традицій, плину часу, змінювалося наповнення змісту *Уставів*, деякі розділи чи глави зникають, або замінюються іншими чи навіть спрощуються. Не однаковим був стиль організації кодексів і підхід до їх художнього оздоблення. Збережені списки свідчать не лише про історію розвитку книжкової справи в Україні чи про особливості релігійного життя українців у ранньомодерний час, вони є вагомим джерелом до історії повсякдення їх користувачів, книжної культури, читацьких практик, обставин їх переписування, причин для замовлення у переписувачів, мети купівлі та дарування, а навіть і обміну на інші кодекси. Записи на берегах списків *Єрусалимського Устава* відтворюють ставлення людини до оточуючих, до явищ об'єктивної дійсності та сакрального. Комплексне дослідження цих манускриптів відкриває досі не відомий чи маловідомий пласт джерельного матеріалу, який більш якісно може збагатити наші уявлення про історію культури, уявлень, повсякдення, ментальності, релігійності та освіченості минулих поколінь.

У пропонованому дослідженні подаємо кількісні показники джерельного матеріалу, реперезентованого рукописними *Уставами церковними Єрусалимськими*, які зберігається у провідних бібліотечних і музейних книгосховищах України. Охарактеризуємо специфіку формування фондів колекцій, у яких вдалося виявити 63 списки *Уставів* і реконструюємо історію їх надходження. Також визначимо датування манускриптів, регіони переписування чи вказуємо їх точні місця, з'ясуємо імена писарів і їх біографічні дані.

Найбільшою колекцією кириличних кодексів *Єрусалимських Уставів* в Україні відзначається Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). Рукописні пам'ятки зберігаються в одинадцяти фондівних групах.

У фонді I «Літературні матеріали (комплексний фонд)», сформованого з колекцій, зібрань й архівів церковних і світських установ та приватних осіб, зосереджено шість рукописів *Єрусалимського Устава*¹. Перший рукопис із № 1759 надійшов до Всеукраїнської бібліотеки України (далі – ВБУ, нині НБУВ) із Ніжинського архівного управління у 1930 р за Актом № 217 (позиція 102), а до цього кодекс належав Ніжинській Хрестовоздвиженській церкві. Він був описаний в інвентарній книзі № 3 шостого березня 1931 р.² Інші рукописи з № 3943 і 3945 потрапили до

ВБУ із Київського центрального архіву давніх актів за Актом № 519 із Загаєцького монастиря, що розташовується нині у Шумському р-ні Тернопільської обл. Вони обліковані п'ятого травня 1935 р.³. *Єрусалимський Устав* № 4054 надійшов із бібліотеки Волинської духовної семінарії за Актом № 842 з Білостоцького монастиря й був описаний другого липня 1935 р.⁴. Кодекс із № 5359 отриманий із Великої церкви Києво-Печерської лаври і опрацьований тринадцятого жовтня 1936 р.⁵. Що ж стосується рукопису № 7503, описаного чотирнадцятого червня 1938 р., то у книзі обліку зазначається, що він походить із Підгорецько-Плісенського монастиря, хоча згадане джерело надходження може бути помилково вписаним⁶.

Серед 1347 одиниць збереження фонду 301 «Зібрання історичних документів та колекція Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії» (документів від III тис. до н. е. і до XIX ст.) *Єрусалимських Уставів* нараховується чотири⁷. Ця фондова група була сформована з колекції рукописів Церковно-Археологічного музею Київської духовної академії (1872–1919) (далі – ЦАМ КДА), яка згодом була реорганізованою у Подільську філію ВБУ⁸. Кодекс із № 193л закуплений ЦАМ КДА 1900 р. у М. Дубініна із с. Добрянки (Ріпкинський р-н, Чернігівська обл.), а до відділу рукописів ВБУ потрапив 17 березня 1934 р. із відділу письма і друку Всеукраїнського музейного містечка (Інв. № 19498), де зберігався у складі колекції ЦАМ КДА⁹. *Єрусалимський Устав* № 74л, який облікований під назвою «*Часослов з Уставом і Місяцесловом*», надійшов до музею КДА у 1890 р. від Ієроніма, єпископа Тамбовського і Шацького (в минулому єп. Чернігівського та почесного члена Церковно-археологічного товариства КДА). До відділу рукописів ВБУ цей манускрипт потрапив 19–26 листопада 1924 р. із Подільської філії¹⁰. Рукопис *Уставу* № 194л отриманий ЦАМ КДА у грудні 1878 р. від архімандрита Анатолія, намісника Рильського Миколаївського монастиря (Курська обл., Російська Федерація), який також був дійсним членом Церковно-археологічного товариства КДА. До відділу рукописів книга надійшла таксамо як і рукопис № 74л¹¹. Від архімандрита Антонія, намісника Києво-Братського монастиря, фонди ЦАМ КДА збагатилися кодексом із № 195л, який до цього належав псаломщику В. І. Гордієву із с. Кочубеївки (Уманський р-н, Черкаська обл.)¹².

У фонді 302 «Зібрання рукописних книг митрополита Макарія Булгакова» було виявлено три списки *Єрусалимського Уставу*¹³. Ця фондова група надійшла до ВБУ в 1924 р. із колекції митрополита Московського і Коломенського Макарія Булгакова (1816–1882), яка налічує 106 одиниць збереження XVI–XIX ст.¹⁴. Досліджувані рукописи *Уставу* надійшли до відділу рукописів 19–26 листопада 1924 р. із Подільської філії ВБУ¹⁵.

Дві рукописні книги містяться у фонді 306 «Зібрання рукописних книг Києво-Печерської лаври»¹⁶. Ця колекція передана до ВБУ у 1925–1930 рр., після чого було утворено відповідну фондову групу, яка складається із 404 рукописів, датованих XIV–XIX ст.¹⁷. Кодекс під № 20 надійшов до відділу рукописів 1925 р. з бібліотеки Києво-Печерської лаври¹⁸, а рукопис № 19–31 березня 1930 р. із Лаврської філії ВБУ¹⁹.

Єрусалимські Устави також обліковуються у фонді 312 «Зібрання рукописних книг та архів Софійського собору». Ми віднайшли у ньому також два кодекси, історію надходжень яких встановити не вдалось²⁰. Фонд нараховує 735 одиниць збереження (XV ст. – 1918 р.). Книгозбірня Софійського собору була заснована митрополитом Київським Петром Могилою 1633 р., а опис і систематизація колекції були здійснені 1850 р. Миколою Петровим. На початку 20-х років минулого сторіччя бібліотеку реорганізовано у Софійську філію ВБУ. Рукописна частина цієї колекції у 1931 р. надійшла до відділу рукописів ВБУ, а у 90-х роках XX ст. їй присвоєно фондовий номер ф. 312²¹.

У фонді 303 «Зібрання рукописних книг Милецького монастиря», який налічує 32 одиниці збереження виявлено один із досліджуваних кодексів²². Загалом, фонд 303 репрезентований рукописами XVI–XVII ст., які походять із Милецького монастиря, що на Волині. Сама обитель була заснованою 1542 р. й закритою у 1947 р.²³. Ця колекція надійшла до відділу рукописів, разом із кодексом № 109 із Подільської філії ВБУ 19–26 листопада 1924 р.²⁴.

Ще один кодекс під № 424 зберігається у фонді 307 «Зібрання рукописних книг Михайлівського золотоверхого монастиря»²⁵. Ця збірка рукописів, датованих XV–XIX ст., складається із 132 об'єктів²⁶. Зацікавлений нас кодекс надійшов до відділу рукописів ВБУ у складі збірки Михайлівського Золотоверхого монастиря у січні-квітні 1934 р.²⁷.

Фондова група з № 308 «Зібрання рукописних книг Пустинно-Миколаївського монастиря» представлена *Єрусалимським Уставом* за № 550²⁸. Рукопис потрапив до ВБУ 31 березня 1930 р. у складі збірки Київського Пустинно-Миколаївського монастиря²⁹, яка налічує 11 одиниць збереження XVI–XVIII ст.³⁰.

У фонді 311 «Зібрання рукописних книг Десятинної церкви», який нараховує 30 рукописів XV–XVII ст.,

обліковується *Устава* під № 576³¹. Кодекс, разом із іншими документами, надійшов до ВБУ 1924 р.³².

Рукописна колекція із № 313 «Зібрання рукописних книг Почаївської лаври» у другій половині XIX ст. потрапила до ЦАМ КДА, а у 20-х роках наступного сторіччя поповнила фондове зібрання ВБУ³³. Серед 46 одиниць збереження цього фонду, знайдено один список *Єрусалимського Устава* з № 26³⁴. Останній кодекс із колекції ІР міститься у фонді 30 «Колекція рукописних книг ІР НБУВ» під № 38³⁵.

У п'яти фондових групах відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника (далі – ЛННБ) зосереджено двадцять рукописних *Уставів*. Вони найчисельніше згруповані у фонді 3 «Збірка рукописів Центрального василіанського архіву і бібліотеки у Львові» – дев'ять манускриптів³⁶. Кодекси походять із книгозбірні Свято-Онуфріївського монастиря у Львові, які у 1945 р. увійшли до колекції відділу рукописів Львівської бібліотеки АН УРСР (нині ЛННБ) і сформували відповідний фонд. У 1949 р. ця збірка взята на облік і нараховує 1850 одиниць збереження³⁷.

Колекція фонду 2 «Збірка кириличних рукописних книг Бібліотеки Інституту «Народний Дім» у Львові» репрезентована шістьма списками *Єрусалимського Устава*³⁸. Ця збірка нараховує понад 200 рукописів, зібраних у 1850–1939 рр. із надходжень від жителів Західної України³⁹.

Серед рукописів фонду 77 «Колекція кириличних рукописних книг Бібліотеки Антона Степановича Петрушевича» нами виявлено чотири кодекси⁴⁰. Цей фонд сформовано із збірки історика, етнографа та філолога Антонія Петрушевича (1821–1913). Колекція репрезентована документами XVII ст.–1913 рр., які поділені на чотири описи⁴¹.

У фондовій групі за номером 76 «Збірка рукописів Бібліотеки ім. Гвальберта Павліковського», серед дев'яти кириличних манускриптів, зберігається один список *Єрусалимського Устава*⁴². Рукописи цієї книгозбірні у 1921 р. були передані самим Г. Павліковським Національному закладу імені Осолінських у Львові⁴³.

Досліджуючи колекції кириличних кодексів університетських бібліотек, було виявлено по одному *Уставу* у фондах відділу рідкісних книг та рукописів Наукової бібліотеки імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка (далі – НБ КНУ)⁴⁴ та у зібранні відділу рукописних, стародрукованих та рідкісних книг імені Ф. П. Максименка Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка (далі – НБ ЛНУ)⁴⁵.

П'ятнадцять кодексів *Єрусалимських Уставів* зберігається у фонді «Рукописи кириличні» відділу стародруків і рукописів Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького (далі – НМЛ)⁴⁶. Саме у цій музейній інституції знаходиться найдавніший список *Устава* XV ст.⁴⁷. Кодекси переважно надходили як дар від приватних і духовних осіб, а також у результаті закупівлі чи з експедицій. За фондово-обліковою документацією НМЛ, вдалося встановити історію надходження 13 кодексів. Списки *Єрусалимських Уставів* поповнили фондову колекцію цієї інституції у період між 1908 і 1930 рр. Два рукописи із номерами Ркк-190 і Ркк-853 закуплені 1908 р. в московських антикварів Павла Шибанова і Миколая Большакова, а кодекс Ркк-973 у священника С. Маланяка з с. Милика (Новосондецький пов., Малопольське воев., Республіка Польща) 30 травня 1912 р. Ще шість *Уставів* надійшли як дар: Ркк-202 і Ркк-861 від священника Івана Бодревича із Порохника (Ярославський пов., Підкарпатське воев., Республіка Польща) 10–11 березня 1909 р., Ркк-296 від доктора Пачовського 3 грудня 1909 р., який він виявив у дзвіниці храму с. Бориня біля Турки, Ркк-191 із м. Топорів (Буський р-н, Львівська обл.) від священника Нестора Долинського у 1909 р., Ркк-406 із м. Сокаля (Сокальський р-н, Львівська обл.) від священника Івана Волосянського 25 квітня 1926 р., Ркк-412 як дар Осипа Давидовича із м. Самбора (Львівська обл.) 26 листопада 1929 р. і Ркк-659 із с. Щирець (Пустомитівський р-н, Львівська обл.) від священника Теодора Града 16 червня 1930 р. Кодекс під номером Ркк-283 отримано Музеєм від Юрія Яворського у 1909 р. в обмін на два стародруки: львівське видання Йоаникія Галятівського *Небо нове* 1665 р. й унівське Кирила Транквіліона-Ставровецького *Зерцало богословії* 1618 р. Два рукописи Ркк-196 і 222 надійшли з експедицій А. Вишинського у тодішні Дрогобицький, Яворівський і Ярославський повіти 3 липня 1909 р. й А. Ковальського у с. Посада Риботицька (Перемишльський пов., Підкарпатське воев., Республіка Польща). Про кодекс Ркк-474 відомо, що він поповнив фонди НМЛ 28 травня 1913 р. із м. Старого Самбора (Старосамбірський р-н, Львівська обл.). Походження книг Ркк-54 і Ркк-62 на сьогодні не відоме.

Серед рукописів Закарпатського обласного краєзнавчого музею (далі – ЗОКМ) є два кириличні кодекси⁴⁸. Рукопис із номером 8436 надійшов до колекції ЗОКМ із міського фінансового відділу Ужгорода (Закарпатська обл.), який був конфіскований 1983 р. у місцевого жителя Олександра Ороса⁴⁹. Відповідно до Акту № 39, кодекс було інвентаризовано та описано 3. Березою 29 червня 1983 р.⁵⁰ Інший список *Устава* отриманий музеєм від Товариства «Просвіта» в Ужгороді у 50-х роках XX ст. Досліджуваний

рукопис було обліковано під номером 438 у Інвентарній книзі історичного відділу 6 лютого 1956 р.⁵¹.

У фондах Львівського історичного музею (далі – ЛІМ) було виявлено лише один кодекс, датований 1629 р.⁵². Рукопис походить із колекції музею Ставропільського Інституту, сформованого Ізидором Шараневичем й Антонієм Петрушевичем у 1888–1889 рр. переважно із зібрання архіву та бібліотеки Успенського братства⁵³.

Досліджувані кодекси за часом створення охоплюють період від останньої третини XV ст. до другої третини XVII ст. Серед шістдесяти трьох рукописів, лише незначна частина списків дійшла до наших днів із прямою вказівкою на дату виготовлення. В одинадцяти манускриптах переписувачами записаний рік чи проміжок часу завершення роботи над книгою. Кодекси датувалися за чотирма варіантами: 1) від створення світу; 2) від Різдва Христового; 3) за двома системами літочислення; 4) за роками правління королів чи місцевих державців. Перша категорія представлена трьома російськими рукописами із фондів ІР НБУВ. Це книги переписані у період від 1 листопада до 12 червня 7023 р. (1515 р.)⁵⁴, 3 квітня 7098 р. (1590 р.)⁵⁵ і 7111 р. (1603 р.)⁵⁶. Другий варіант проставлення року зустрічається на п'яти кодексах XVI ст. і XVII ст. завершених 1594 р.⁵⁷, 9 березня 1619 р.⁵⁸, 18 грудня 1627 р.⁵⁹, 18 травня 1629 р.⁶⁰ і 6 жовтня 1632 р.⁶¹. Третя група представлена рукописом із написанням двох років (від часу створення світу та від Різдва Христового) зустрічається лише в одному рукописі, який переписано у проміжку від 13 лютого до 27 серпня 7121 р. і 1612 р.⁶². Четвертий варіант датування репрезентований двома рукописами із Галичини (Руського воєводства) XVI ст. У кодексі середини XVI ст. писар зазначив, що рукопис завершено при правлінні короля Речі Посполитої Сигізмунда II Августа (1548–1572), якого він назвав «руським» та шляхтичів Чолганських гербу Сас із Тухлі (Сколівський р-н, Львівська обл.)⁶³. Із згадуванням правління державців Івана та Миколая Лянскоронських 19 грудня завершено переписування *Єрусалимського Уставу* останньої чверті XVI ст. із колекції ЛННБ⁶⁴.

Кодекси без вказівки на час створення атрибутовано, переважно, за філігранологічним аналізом їх паперу, палеографічними особливостями та маргінальними записами. Найдавніший кириличний список *Єрусалимського Уставу*, збережений в Україні, представлений XV ст. – це манускрипт із зібрання НМЛ, який за нашими дослідженнями, створений після 1474 і до 1479 рр.⁶⁵. Рукописів XVI ст. без року виготовлення виявлено 30 одиниць. Перша третина XVI ст. репрезентована чотирма кодексами⁶⁶, друга третина одинадцятьма⁶⁷, а остання третина сторіччя – п'ятнадцятьма⁶⁸.

Книгами, датованими першою третьиною XVII ст., визначено 20 списків *Єрусалимського Уставу*⁶⁹, а початком другої третини цього ж сторіччя – один кодекс⁷⁰. Порівняним зменшенням рукописної продукції у XVII ст. пояснюється поява друкованих *Уставів*, які почали друкуватися у Москві 1610 р. та перевидувалися у 1633, 1641, 1682, 1695 рр. і більше 15-ти разів у XVIII ст. Хронологічні показники нашого датування відображені у *Додатку 1*.

Досліджуючи списки *Єрусалимських Уставів*, нам вдалося встановити регіони виготовлення, а у деяких випадках і конкретні місця переписування кодексів. Переважна більшість рукописів створена на теренах сучасної України. За нашими дослідженнями, це 51 кодекс. Ці рукописи виявлено у фондах ІР НБУВ – початку XVI ст.⁷¹, середини сторіччя⁷², третьої чверті⁷³ та кінця XVI ст.⁷⁴. Рукописи XVII ст. репрезентовані трьома українськими регіонами – Волиню⁷⁵, Київщиною⁷⁶ та Поділлям⁷⁷. Точно вдалося встановити інформацію про місце створення двох кодексів XVII ст. *Уставів* 1612 р., переписаного у Городці (Володимирецький р-н, Рівненська обл.)⁷⁸ та 1632 р. в Острополі (Старокостянтинівський р-н, Хмельницька обл.)⁷⁹.

Єрусалимські Устави із колекцій ЛННБ, ЛІМ, НМЛ і ЗОКМ переважно представлені рукописами, переписаними на Галичині (деякі території тепер належать Республіці Польща). Із записів писарів, відомо, що один рукопис скопійовано у середині XVI ст. у с. Тухлі або поблизу неї (Сколівський р-н, Львівська обл.)⁸⁰, а останньої чверті XVI ст. у м. Ягольниці (нині с. Ягільниця, Чортківський р-н, Тернопільська обл.)⁸¹ і 1594 р. у м. Куликові (Жовківський р-н, Львівська обл.)⁸². Також відомо, що рукопис 1619 р. із фондів ЛННБ переписаний у с. Ясиманичах при храмі Покрову Пресвятої Богородиці (нині с. Аксманичі Перемишльський пов., Підкарпатське воєв., Республіка Польща)⁸³, а кодекс 1629 р. у містечку Пісочна (тепер село у Миколаївському р-ні Львівської обл.)⁸⁴.

Книг, виготовлених у теперішніх кордонах Росії, нараховується одинадцять. Це список 70-х років XV ст. із колекції НМЛ⁸⁵, два рукописи тершої третини XVI ст.⁸⁶, один кодекс другої третини цього ж сторіччя⁸⁷ та п'ять останньої третини XVI ст.⁸⁸. Що стосується російських копій *Єрусалимського Уставу* XVII ст., то їх виявилось дві. Це рукопис 1603 р., переписаний у Троїце-Сергіївській лаврі, а нині зберігається в ІР НБУВ і кодекс першої третини XVII ст. із колекції НМЛ⁸⁹.

Про місце створення кодексу першої третини XVI ст. із збірки рукописних книг НБ ЛНУ⁹⁰ на сьогодні не вдалося встановити, однак визначено, що його текст відноситься до сербської редакції та є ідентичним за змістом до *Єрусалимського Уставу* другої чверті XV ст. із фондів Російської національної бібліотеки⁹¹.

Ще однією складовою у джерелознавчому вивченні рукописів *Єрусалимського Уставу* XV–XVII ст., збережених в Україні, на наш погляд, є встановлення їх переписувачів. Дослідження передбачає з'ясування їх територіального походження та соціальної приналежності. Лише у дванадцяти досліджуваних рукописах, що становить 20% від усіх виявлених списків, збережена інформація про їх творців, які були представниками чоловічої статі. Із цього числа сім переписувачів належали до духовенства та були священниками (3), дияконами (1), ченцями (1) чи дяками (2). Переписувачем кодексу 1515 р. був Василій – підключник тверського князя Івана Шелони⁹², рукопису другої третини XVI ст. многогрішний раб Божий Василій⁹³. Список *Уставу* середини XVI ст. скопіював дяк Олексій, який завершив рукопис при державцях панах Чолганських із с. Тухлі⁹⁴, а останньої чверті XVI ст. ієрей Петро храму Успіння Богородиці із м. Ягольниці⁹⁵. *Єрусалимський Устав* 1590 р. переписав Іван Шапкін, син Ананія, який продав його до церкви Георгія та Параскеви П'ятниці м. Вологди (Вологодська обл., Російська Федерація)⁹⁶, а 1594 р. диякон Лука у м. Куликові⁹⁷.

Переписувачі кодексів XVII ст. також лишили про себе відомості. Рукопис 1603 р. писав чернець Троїце-Сергієвої лаврі Данило Гаврилов⁹⁸, сином священника Епіфанія – Матфія Смідинського створено книгу 1612 р. у Городці⁹⁹. Представником духовенства був і дяк Лонгин із м. Чорногородки Макарівського р-ну Київської обл., який переписав рукопис першої чверті XVII ст.¹⁰⁰ та пресвітер Йоаким – створювач кодексу 1627 р.¹⁰¹. Настоятелем храму Успіння Богородиці містечка Пісочна, священником Лаврентієм, було переписано *Устав* 18 травня 1629 р.¹⁰², окрім того він також виконав ще шість рукописів. Це три списки *Євангелія Учительного* завершених 8 травня 1634 р.¹⁰³, 11 березня 1641 р.¹⁰⁴ і другої чверті XVII ст.¹⁰⁵, а також *Трійдь пісню* 29 червня 1640 р.¹⁰⁶ У колекції І фонду ІР НБУВ ми віднайшли ще два рукописи цього переписувача: *Мінею служебну* на травень-червень¹⁰⁷ і липень-серпень, дописаної 22 грудня 1640 р.¹⁰⁸ Важливо, що саме в останньому кодексі, на арк. 359 зв. писар вказав окрім свого імені, ще й прізвище – Гучкович¹⁰⁹. Інший переписувач *Єрусалимського Уставу* 1632 р. Яків Данилович із Солоного Городка (нині м. Городок, Львівська обл.) про свою професійну чи соціальну приналежність не вказав, про те відомо, що він переписав у 1636 р. великоформатне *Євангеліє*¹¹⁰.

Таким чином, під час дослідження було виявлено в українських бібліотеках і музеях 63 списки *Єрусалимських Уставів*. Найбільше рукописів (23 одиниці) зберігаються в ІР НБУВ, а решта ще у шести наукових інституціях. Вони згруповані у різних фондівних групах збереження: в ІР НБУВ це одинадцять колекцій, ЛННБ – чотири, ЗОКМ – дві, у НМЛ і ЛІМ – по одній. У ході дослідження з'ясовано історію надходження кодексів до відповідних фондосховищ, що передбачало визначення року отримання, імен дарувальників і обставин передачі. Рукописи за часом свого створення відносяться до періоду від 70-х років XV ст. і до 30-х років XVII ст., лише дев'ять пам'яток дійшли із безпосередньою вказівкою на рік створення (рукописи 1515, 1590, 1594, 1603, 1612, 1619, 1627, 1629 і 1632). Встановлено, що 51 рукопис виготовлено на етнічних і сучасних територіях України, які переважно репрезентовані Волиню, Галичиною, Київщиною та Поділлям. З'ясовано дванадцять імен переписувачів *Єрусалимських Уставів*, які були виключно представниками чоловічої статі та переважно представниками духовенства або наближеними до церковного середовища особами (священники, диякони, дяки, ченці).

Проведене дослідження відкриває обриси подальших перспектив для досліджень *Єрусалимських Уставів*. Це історико-кодикологічні студії, палеографічні, філігранологічні та паперознавчі, філологічні, текстологічні, історико-антропологічні, бібліопедістичні, літургійні, літературознавчі та мистецтвознавчі напрямки. Першочергові завдання полягають у визначенні редакцій наявних списків, їх типологічних груп за особливостями змісту, встановленні джерел походження окремих рубрик і глав. Дослідженні календарної частини (Місяцеслов), яке дозволить більш точно їх датувати і визначати місце створення, а також слугуватиме унікальним джерелом у вивченні релігійної культури та т.з. «народної побожності», яка виявлялася у почитанні (шануванні) локальних святих. Простеженні історії побутування від часу створення до моменту потрапляння у бібліотеку / музей і наукового опрацювання. Дослідженні книжкової спадщини переписувачів, вивченні траєкторії їх життєвого шляху. Вартими уваги мають бути студії маргінальних записів як колосального джерельного матеріалу до історії побутування та міграції манускриптів, гендерних студій, а також культурної антропології.

Хронологічна таблиця
кириличних списків Єрусалимського Уставу,
збережених в українських наукових бібліотеках і музеях

№ з/п	Місце збереження кодексів	XV ст.	XVI ст.				XVII ст.		Разом
		остання третина	перша третина	друга третина	остання третина	перша третина	друга третина		
1.	Закарпатський обласний краєзнавчий музей імені Тиводара Легоцького		1				1		2
2.	Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського		3	3	5		12		23
3.	Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника			3	9		7	1	20
4.	Львівський історичний музей						1		1
5.	Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка		1						1
6.	Наукова бібліотека ім. М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка				1				1
7.	Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького	1		6	3		5		15
Разом		1	5	12	18		26	1	63

- ¹ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф. І. – Од. зб. 1759, 3943, 3945, 4054, 5359, 7503.
- ² Там само. – Інвентарний опис фонду І. – Кн. 3. – Арк. 8зв.
- ³ Там само. – Арк. 129.
- ⁴ Там само. – Арк. 138; Волощенко С. А. Устав церковної служби: Білостоцький Устав // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2017. – Вип. 21. – С. 202–212.
- ⁵ ІР НБУВ. – Інвентарний опис фонду 1. – Кн. 3. – Арк. 12зв.
- ⁶ Там само. – Арк. 126зв.
- ⁷ Там само. – Ф. 301. – Од. зб. 74л, 193л, 194л, 195л.
- ⁸ Архіви, колекції та зібрання державних, громадських та релігійних установ у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: путівник / Ред. кол. Л. А. Дубровіна (голова), Г. В. Боряк, Н. М. Зубкова [та ін.]; автори-уклад.: О. П. Бодак, О. С. Боляк, С. О. Булатова [та ін.]. – К., 2015. – С. 163.
- ⁹ Лебедев А. Рукописи Церковно-археологического музея Императорской Киевской Духовной Академии. – Саратов, 1916. – Т. І. – С. 75; Иванова О. А. Слов'янська кирилична рукописна книга XVI ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: наук. кат.: палеогр. альбом. – К., 2010. – С. 403–405.
- ¹⁰ Лебедев А. Рукописи Церковно-археологического музея... – С. 32; Иванова О. А. Слов'янська кирилична рукописна книга XVI ст... – С. 428–429.
- ¹¹ Лебедев А. Рукописи Церковно-археологического музея... – С. 76; Иванова О. А. Слов'янська кирилична рукописна книга XVI ст... – С. 418–419.
- ¹² Лебедев А. Рукописи Церковно-археологического музея... – С. 76–77.
- ¹³ ІР НБУВ. – Ф. 302. – Од. зб. 17, 18, 19; Описание рукописных собраний, находящихся в городѣ Киевѣ. Выпускъ І. Собрание рукописей Московскаго митрополита Макарія (Булгакова), Мѣлецкаго монастыря на Вольни, Киево-Братскаго монастыря и Киевской духовной Семинаріи. Сост. Н. И. Петровъ. – М., 1891. – С. 27–29.
- ¹⁴ Архіви, колекції та зібрання державних, громадських та релігійних установ... – С. 219.
- ¹⁵ Иванова О. А. Слов'янська кирилична рукописна книга XVI ст... – С. 412–417.
- ¹⁶ ІР НБУВ. – Ф. 306. – Од. зб. 19, 20.
- ¹⁷ Архіви, колекції та зібрання державних, громадських та релігійних установ... – С. 121–122.
- ¹⁸ Иванова О. А. Слов'янська кирилична рукописна книга XVI ст... – С. 407–409; Описание рукописных собраний, находящихся в городѣ Киевѣ. Выпускъ ІІ. Собрания рукописей Киево-Печерской Лавры, Киевскихъ монастырей Златоверхо-Михайловскаго, Пустынно-Никольскаго, Выдубицкаго и женскаго Флоровскаго, и Десятинной церкви. Сост. Н. И. Петровъ. – М., 1896. – С.12–13.
- ¹⁹ Иванова О. А. Слов'янська кирилична рукописна книга XVI ст. ... – С. 419–421; Описание рукописных собраний, находящихся в городѣ Киевѣ. Выпускъ ІІ... – С. 12.
- ²⁰ ІР НБУВ. – Ф. 312. – Од. зб. 94, 95; Описание рукописных собраний, находящихся в городѣ Киевѣ. Выпускъ ІІІ. Библиотека Киево-Софійскаго собора. Сост. Н. И. Петровъ. – М., 1904. – С. 24.
- ²¹ Архіви, колекції та зібрання державних, громадських та релігійних установ... – С. 133.
- ²² ІР НБУВ. – Ф. 303. – Од. зб. 109; Описание рукописных собраний, находящихся в городѣ Киевѣ. Выпускъ І... – С. 177.
- ²³ Архіви, колекції та зібрання державних, громадських та релігійних установ... – С. 144.
- ²⁴ Иванова О. А. Слов'янська кирилична рукописна книга XVI ст... – С. 411–412.
- ²⁵ ІР НБУВ. – Ф. 307. – Од. зб. 424; Описание рукописных собраний, находящихся в городѣ Киевѣ. Выпускъ ІІ... – С. 136.
- ²⁶ Архіви, колекції та зібрання державних, громадських та релігійних установ... – С. 129.
- ²⁷ Иванова О. А. Слов'янська кирилична рукописна книга XVI ст... – С. 409–411.
- ²⁸ ІР НБУВ. – Ф. 308. – Од. зб. 550; Описание рукописных собраний, находящихся в городѣ Киевѣ. Выпускъ ІІ... – С. 252.
- ²⁹ Иванова О. А. Слов'янська кирилична рукописна книга XVI ст... – С. 400–402.

- ³⁰ Архіви, колекції та зібрання державних, громадських та релігійних установ... – С. 130.
- ³¹ ІР НБУВ. – Ф. 311. – Од. зб. 576; Описание рукописных собраний, находящихся въ городѣ Кіевѣ. Выпускъ II... – С. 254.
- ³² Архіви, колекції та зібрання державних, громадських та релігійних установ... – С. 143.
- ³³ Там само. – С. 125.
- ³⁴ ІР НБУВ. – Ф. 313. – од. зб. 26; Описание рукописей Почаевской лавры, хранящихся въ библиотекѣ музея при Кіевской духовной академіи. Сост. В. Березинъ. – К., 1881. – С. 46–47.
- ³⁵ ІР НБУВ. – Ф. 30. – Од. зб. 38.
- ³⁶ Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, відділ рукописів (далі – ЛННБ). – Ф. 3. – Од. зб. 33, 78, 80, 274, 304, 438, 689, 1258, 1281; Кириличні рукописні книги у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України: Каталог. Т. 1: XI–XVI ст. / Уклад.: М. М. Кольбух (голов. ред.), Т. М. Гуцаленко, О. О. Дзьобан, І. Я. Патер, І. Р. Сус, Г. В. Чуба; Передм. М. М. Кольбух; Уклад. наук.-довідк. апарату: М. М. Кольбух, Я. П. Сенік; НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника. – Львів, 2007. – С. 422–423, 426–430, 437–438; Волощенко С. А. Крехівський устав XVII ст.: Кодикологічний опис пам'ятки // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2016. – Вип. 20. – С. 222–231.
- ³⁷ Гуцаленко Т. Бібліотека та центральний василіанський архів у Львові // Рукописна україніка у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України та проблеми створення інформаційного банку даних: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 20–21 вересня 1996 р. – Львів, 1999. – С. 130.
- ³⁸ ЛННБ. – Ф. 2. – Од. зб. 5, 12, 25, 26, 132, 364; Свѣнцицкій И. С. Церковно- и русско-славянскія рукописи Публичной Библиотеки Народнаго Дома во Львовѣ. – СПб., 1904. – С. 41–42, 47–48, 55–56; Кириличні рукописні книги у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України: Каталог. Т. 1... – С. 423–425, 436–439.
- ³⁹ Там само. – С. III.
- ⁴⁰ ЛННБ. – Ф. 77. – Од. зб. 48, 80, 83, 100; Dudik B. Archive im Königreiche Galizien und Lodomerien. Im Auftrage des hohen Staatsministeriums beschrieben und durchforscht / Archiv für österreichische Geschichte. Herausgegeben von der zur Pflege vaterländischer Geschichte aufgestellten Commission der kaiserliche Akademie der Wissenschaften. – В. 39. – Н. 1. – Wien, 1868. – S. 167; Свенціцкій І. Опис рукописів Народного Дому з колекції Ант. Петрушевича. – Львів, 1911. – Ч. 3. – С. 162–165; Кириличні рукописні книги у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України: Каталог. Т. 1... – С. 425–426, 432–436.
- ⁴¹ Особисті архівні фонди відділу рукописів. Укл.: Є. М. Гуменюк, П. Г. Баб'як, О. О. Дзьобан. – Львів: Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника АН УРСР, 1977. – С. 159–161.
- ⁴² ЛННБ. – Ф. 76. – Од. зб. 183; Gębarowicz M. Katalog rękopisów biblioteki im. Gwalberta Pawlikowskiego. – Lwów, 1938. – S. 78; Кириличні рукописні книги у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України: Каталог. Т. 1... – С. 430–432.
- ⁴³ Там само. – С. V.
- ⁴⁴ Наукова бібліотека ім. М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка, відділ рідкісних книг та рукописів (далі – НБ КНУ). – Од. зб. С-168478.
- ⁴⁵ Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка, відділ рукописних, стародрукованих та рідкісних книг ім. Ф. П. Максименка (далі – НБ ЛНУ). – Од. зб. 211 III.
- ⁴⁶ Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького, відділ стародруків і рукописів (далі – НМЛ). – Фонд рукописи кириличні. – Од. зб. Ркк-54, 62, 190, 191, 202, 222, 283, 296, 406, 412, 474, 659, 853, 861, 973.
- ⁴⁷ НМЛ. – Ркк-853.
- ⁴⁸ Закарпатський обласний краєзнавчий музей імені Тиводара Легоцького (далі – ЗОКМ). – Фонд архів. – Од. зб. Арх-8436; фонд історія. – Од. зб. І-438.
- ⁴⁹ Шевніна Т. Покрайні написи в рукописних книгах і стародруках XV–XIX ст. в колекції фондів Закарпатського краєзнавчого музею // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. – Ужгород, 2004. – Вип. VI. – С. 70.
- ⁵⁰ ЗОКМ. – Інвентарний опис фонду архів. – Кн. 12. – Арк. 98зв.–93.
- ⁵¹ Там само. – Інвентарний опис фонду історія. – Кн. 1. – Арк. 65.
- ⁵² Львівський історичний музей (далі – ЛІМ), фонд рукописи. – Од. зб. Рук-111; Свѣнцицкій И. С. Опись Музея Ставропигійскаго Института во Львовѣ. – Львовъ, 1908. – С. 33–34.

- ⁵³ Там само. – С. III.
- ⁵⁴ ІР НБУВ. – Ф. 301. – Од. зб. 193л.
- ⁵⁵ Там само. – Ф. 302. – Од. зб. 18.
- ⁵⁶ Там само. – Ф. 312. – Од. зб. 95.
- ⁵⁷ ЛННБ. – Ф. 77. – Од. зб. 48.
- ⁵⁸ Там само. – Ф. 3. – Од. зб. 438.
- ⁵⁹ ІР НБУВ. – Ф. 313. – Од. зб. 26.
- ⁶⁰ ЛІМ. – Рук-111.
- ⁶¹ ІР НБУВ. – Ф. I. – Од. зб. 1759.
- ⁶² Там само. – Ф. 311. – Од. зб. 576.
- ⁶³ ЛННБ. – Ф. 2. – Од. зб. 132.
- ⁶⁴ Там само. – Ф. 3. – Од. зб. 304.
- ⁶⁵ НМЛ. – Ркк-853.
- ⁶⁶ ІР НБУВ. – Ф. 308 – Од. зб. 550, Ф. 302. – Од. зб. 17; НБ ЛНУ. – Од. зб. 211 III; ЗОКМ, Арх-8436.
- ⁶⁷ ІР НБУВ, Ф. 301. – Од. зб. 74л, Ф. 303. – Од. зб. 109, Ф. 307. – Од. зб. 424; ЛННБ, Ф. 3. – Од. зб. 33, Ф. 77. – Од. зб. 83; НМЛ. – Ркк-190, 191, 222, 659, 861, 973.
- ⁶⁸ ІР НБУВ, Ф. 301. – Од. зб. 194л, Ф. 302. – Од. зб. 19, Ф. 306. – Од. зб. 19, 20; ЛННБ, Ф. 2. – Од. зб. 5, 12, 25, Ф. 3. – Од. зб. 274, 689, Ф. 76. – Од. зб. 183, Ф. 77. – Од. зб. 100; НМЛ, Ркк-202, 406, 474; НБ КНУ. – Од. зб. С-168478.
- ⁶⁹ ІР НБУВ, Ф. I. – Од. зб. 3943, 3945, 4054, 5359, 7503, Ф. 30. – Од. зб. 38, Ф. 301. – Од. зб. 195л, Ф. 312. – Од. зб. 94; ЛННБ, Ф. 2. – Од. зб. 26, 364, Ф. 3. – Од. зб. 80, 1258, 1281, Ф. 77. – Од. зб. 80; НМЛ, Ркк-54, 62, 283, 296, 412; ЗОКМ, I-438.
- ⁷⁰ ЛННБ. – Ф. 3. – Од. зб. 78.
- ⁷¹ ІР НБУВ. – Ф. 308. – Од. зб. 550.
- ⁷² Там само. – Ф. 301. – Од. зб. 74л, Ф. 307. – Од. зб. 424.
- ⁷³ Там само. – Ф. 303. – Од. зб. 109.
- ⁷⁴ Там само. – Ф. 306. – Од. зб. 19.
- ⁷⁵ Там само. – Ф. I. – Од. зб. 1759, 3943, 3945, 4054, 5359, Ф. 311. – Од. зб. 576, Ф. 313. – Од. зб. 26.
- ⁷⁶ Там само. – Ф. I. – Од. зб. 7503, Ф. 301. – Од. зб. 195л, Ф. 312. – Од. зб. 94.
- ⁷⁷ Там само. – Ф. 30. – Од. зб. 38.
- ⁷⁸ Там само. – Ф. 311. – Од. зб. 576.
- ⁷⁹ Там само. – Ф. I. – Од. зб. 1759.
- ⁸⁰ ЛННБ, Ф. 2. – Од. зб. 132.
- ⁸¹ Там само. – Ф. 3. – Од. зб. 304.
- ⁸² Там само. – Ф. 77. – Од. зб. 48.
- ⁸³ Там само. – Ф. 3. – Од. зб. 438.
- ⁸⁴ ЛІМ. – Рук-111.
- ⁸⁵ НМЛ. – Ркк-853.
- ⁸⁶ ІР НБУВ. – Ф. 301. – Од. зб. 193л, Ф. 302. – Од. зб. 17.
- ⁸⁷ НМЛ. – Ркк-190.
- ⁸⁸ ІР НБУВ. – Ф. 301. – Од. зб. 194л, Ф. 302. – Од. зб. 18, 19, с. 306. – Од. зб. 20; НБ КНУ. – Од. зб. С-168478.
- ⁸⁹ ІР НБУВ. – Ф. 312. – Од. зб. 95; НМЛ. – Ркк-62.
- ⁹⁰ НБ ЛНУ. – Од. зб. 211 III.
- ⁹¹ Российская национальная библиотека, отдел рукописей. – Ф. 777. – Оп. 3. – Ед. хр. 476. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://nlr.ru/manuscripts/fondy/elektronnyj-katalog#28?ab=55DF6435-218B-46B0-B9F4-B34442E4808C>.
- ⁹² ІР НБУВ. – Ф. 301. – Од. зб. 193л.
- ⁹³ НМЛ. – Ркк-861.

- ⁹⁴ ЛННБ. – Ф. 2. – Од. зб. 132.
⁹⁵ Там само. – Ф. 3. – Од. зб. 304.
⁹⁶ ІР НБУВ. – Ф. 302. – Од. зб. 18.
⁹⁷ ЛННБ. – Ф. 77. – Од. зб. 48.
⁹⁸ ІР НБУВ. – Ф. 312. – Од. зб. 95.
⁹⁹ Там само. – Ф. 311. – Од. зб. 576.
¹⁰⁰ Там само. – Ф. 312. – Од. зб. 94.
¹⁰¹ Там само. – Ф. 313. – Од. зб. 26.
¹⁰² ЛІМ. – Рук-111; Свѣнцицкій И. С. Опись Музея Ставропигійскаго Института... – С. 33–34.
¹⁰³ ЛННБ. – Ф. 77. – Од. зб. 23; Кириличні рукописні книги у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України: Каталог. Т. 1... – С. 126–128; Чуба Г. Українські рукописні учительні Євангелія. Дослідження, каталог, описи. – Київ–Львів, 2011. – С. 91–93.
¹⁰⁴ ЛННБ. – Ф. 77. – Од. зб. 32.
¹⁰⁵ НМЛ. – Ркк-105; Чуба Г. Українські рукописні учительні Євангелія... – С. 153–155.
¹⁰⁶ ЛННБ. – Ф. 2. – Од. зб. 78.
¹⁰⁷ ІР НБУВ. – Ф. І. – Од. зб. 7493.
¹⁰⁸ Там само. – Од. зб. 7499.
¹⁰⁹ Там само. – Од. зб. 7499.
¹¹⁰ Там само. – Ф. 312. – Од. зб. 94; Запаско Я. П. Пам'ятки книжкового мистецтва: Українська рукописна книга. – Львів, 1995. – С. 92.

Определен комплекс источниковедческого материала, сохраненного в научных библиотеках и музейных учреждениях Украины. Установлено шестьдесят три кириллических списка Устава церковного Иерусалимского, переписанных в последней трети XV – второй трети XVII вв. Кодексы представлены основными украинскими регионами создания рукописных книг – Волынь, Галицией, Киевщиной, Подольем, а также и российскими. Охарактеризована история поступления кодексов в библиотеки и музеи, которая преимущественно определялась по особенностям географии их изначального бытования и дальнейшей миграции. Определены время и место создания кодексов, а также установлены имена их писцов. Разноплановость памятников даёт информацию о пользователях этих кодексов, уровня их религиозного сознания, повседневности, культуре переписывания книг и их чтения.

Ключевые слова: Устав церковный Иерусалимский, XV–XVII вв., источниковедение, кодекс, библиотека, музей.

The paper describes the corpus of the sources belonging to the scientific libraries and museums in Ukraine. The research finds out sixty-three Cyrillic copies of Jerusalem Typikon from the last third of the 15th – first third of the 17th centuries. The copies of the Jerusalem Typikon represent main Ukrainian regions of developing manuscript codices – Halychyna, Volyn, Kyiv, Podillia, and Russian. The paper characterizes the history of receiving of the manuscripts by libraries and museums, which was connected with the geographies of primary existence and further migrations of the codices. The diversity of the codices informs us of payer's specialties, their practice and history of the liturgical life of Orthodox Church with regional features, and about book users, their level of religious consciousness, daily-life, a culture of manuscript writing, reading and using.

Keywords: Jerusalem Typikon, 15th–17th centuries, source studies, codex, library, museum.